

VAN HELMONT TANULMÁNYAIRÓL

Van Helmont életrajzát már korábban, a gázzal szülő szövegénél közöltük. Az itt olvasható vallomás nem csupán a kor egyik kiemelkedő tudósának indíttatásairól, szellemi fejlődéséről és tanulmányairól ad megragadó képet, hanem a 17. század szellemi küzdelmeinek mélységeibe is némi bepillantást enged. A századra oly jellemző tudásvágy és észtszertelet, illetve a mély istenhit malomkövei közt őrlődő személyiség kínlásának irodalmi szintű ábrázolása teszi számunkra Van Helmont időskori, megrázó vallomását feledhetetlenné.

*Ioannes Baptista Van Helmont: Tanulmányaim*¹

A Belgium számára vészterhes 1580-as évben atyám elhunyt.² Fivérem és nővérem közt én voltam a legkisebb és a leggyámoltalanabb, én ugyanis kollégiumban nevelkedtem. A filozófiai osztályt 1594-ben, tizenhét éves koromban végeztem el. Minthogy pedig ekkor már csak anyám volt életben, teljesen magamra maradtam Leuvenben: azt csinálhattam, amit akartam.

Mivel láttam, hogy a vizsgákat csak az teheti le, aki doktori tógát és süveget ölt magára – mintha bizony a ruha tenné a tudományt –, már korán kezdtem kapiskálni, hogy a tanárok a tudományra vágyó ifjúságból eleve csúfot űznek. Sem a professzorok, sem a környező világ elmebajával, sem pedig a fiatalság primitív hiszékenységgel nem tudtam mit kezdeni. Elhatároztam tehát, ha másképp nem megy, majd magam döntöm el, milyen filozófus vagyok, és magam vizsgálom meg, alkalmas lehetek-e a tudomány és az igazság megismerésére. Vizsgálódásaimmal arra jutottam, hogy – noha, mintha valami tiltott gyümölcsöt ettem volna, valósággal fölfúvódtam a sok tudománytól – az agyafúrt vitatkozásokon kívül voltaképp semmihez nem értek. Ekkor döbbsentem rá először: semmit nem tudok, amit tudok, az pedig semmit sem ér.

Régebben úgy hittem, hogy a fizikán belül az éggömb tana bizonyára komoly tudomány, tehát az asztrolábiummal, a gyűrű alkalmazásával (usus annuli) és a bolygók elméletével kezdtem foglalkozni, emellett pedig, valahányszor csak beleuntam a többi tantárgyba, logisztikát (csillagszámítást) és – gyönyörűség végett – algebrát tanultam. Erről Eukleidész *Elemeire* tértem át: ezt a tudományt is elsajátítottam, mert meg voltam róla győződve, hogy benne rejlik az igazság. Később Cornelius Gemma³ *Gyclognomiája* került – véletlenül – a kezembe, amit meg valami új metafizikának véltem. Minthogy pedig Gemma igencsak ajánlgatta Nicolaus Copernicust, nem haboztam: vele is megismerkedtem. Előbb-utóbb azonban rá kellett jönnöm: az excentricitások és az égövek egytől egyig ostobaságok, s hogy semmi nem érte meg a ráfordított időt abból, amit nagy

¹ Ioannes Baptista van HELMONT, *Opera Medica*, Lugduni, Hugueta, 1667, Pars I, 11–13.

² Van Helmont apja Christian brabanti kancellár volt. 1580-ban veszítették el a belgák függetlenségüket, Alessandro Farnese herceg ugyanis ekkor hódította meg a spanyolok számára Belgiumot.

³ Cornelius Gemma (1534–1579) flamand orvos, matematikus.

fáradtsággal az egekről összeolvastam. Lassanként tehát kiábrándultam az asztronómiai stúdiumból is, hiszen kevés bizonyosságot és igazságot – ám annál több zagyvaságot – leltem benne. A tanfolyam befejeztével tehát, mivel semmi biztosat vagy igazat nem tudtam még, visszautasítottam a magister artium címet, hiszen nem akartam, hogy a professzorok belőlem is bolondot űzzenek, és a hét szabad művészet magiszterének tituláljanak engem, aki még a tanuló szintjéig sem jutottam. Emígy keresve az igazságot és a tudományt – de nem ám a látszólagosat –, ott is hagytam az iskolát.

Jól jövedelmező kanonokságot ígértek nekem, ha elvégzem a teológiát, ám Szent Bernát elrettentett attól, hogy az emberek bűneiből éljek. Jézus Urunkhoz könyörögtem tehát, adjon olyan hivatást nekem, amellyel leginkább kedvében járhatok. Épp akkoriban kezdték a jezsuiták – a király, az előjárók és az egyetem akarata ellenére – Leuvenben a filozófiát oktatni. Miután VIII. Kelemen is megtiltotta nekik a tanítást, s miután fokozatra vágyó hallgatóik egyéb iskolákba mentek át, a többieket – a gazdagabbakat – pedig a népszerű földrajz szak csábította el. Egyik professzoruk, Martinus Delrio,⁴ a spanyol csapatok korábbi bírója, aki utóbb a brabanti szenátorságra ráunva csapott föl jezsuita atyának, Mágiával kapcsolatos kérdések címmel hirdetett előadásokat. Mindkét előadását nagy boldogan fölvettem. Végül is azonban természetesen csupán üres kalászkokat és nyomorúságos, értelmetlen szópelyvát takaríthattam be.

Eközben, nehogy fölöslegesen teljék időm, Annaeus Senecát bújtam – akiért egészen odavoltam –, különösen pedig Epiktétoszt olvastam. Egyre inkább úgy láttam, hogy az erkölcsfilozófiában rejlik az igazság, majd azt ötlöttem ki, hogy csakis az erkölcsfilozófia lehetett az, aminek segítségével Püthagorasz, annyi szigorú hallgatással töltött esztendő során, oly kiváló ítélőerőt és ezáltal oly hihetetlen fegyelmet fejlesztett ki magában. Végül pedig úgy láttam: egy kapucinus sem más – kis módosítással –, mint keresztény sztoikus. E tanulmányok örök időkre kielégítettek volna, ám gyöngye egészségem nem tette lehetővé, hogy vállaljam a velük járó megpróbáltatásokat. Gyakran könyörögtem az Élet Urához, adjon elég erőt ahhoz, hogy a mezítelen igazságot szemlélhessem, s közvetlen valójában imádhassam Őt. E vágyamat csak növelte Kempis Tamás, majd Taulerus olvasása. Mivel pedig erősen hittem, hogy a sztoicizmus által keresztényként is tökéletesbedem, tovább végeztem gyakorlataimat.

Egyszer aztán belefáradva az öngyötrésbe, álomba estem. Álmomban hatalmas hólyagnak láttam magamat, amelynek átmérője a földtől az égig ért: felülről egy koporsó fenyegetett, alattam pedig, a föld helyén, sötét szakadék tátongott. Oly rémesen megijedtem, hogy eszméletemet vesztettem. Mikor aztán magamhoz tértem, egy szempillantás alatt felfogtam, hogy mi valamennyien Jézus Krisztusban élünk, mozgunk és létezzünk, és hogy senki nem ejtheti ki Jézus nevét – még köszöntésképp sem – anélkül, hogy hálát ne adna léteért Istennek, továbbá, hogy állandóan könyörögnünk kell: „és ne vigy minket a kísértésbe” stb. Beláttam: olyan értelmet kaptam Istentől, amellyel, különös kegyelem híján, bármit is cselekszem, csak bűn lesz az eredménye. Ezt belátva és tisztán felismerve elcsodálkoztam korábbi tudatlanságomon, és rájöttem, hogy a sztoicizmus engem, a hiú és fölfuvalkodott állatot csupán a pokol szakadéka és a szükségképpen fenyegető

⁴ Martinus Delrio (1551–1608) antwerpeni születésű jogász, jezsuita. A mágiáról írott nagy műve a tárgy egyházi kézikönyvének számított.

halál között tartogatott. Felismertem azt is, hogy az ilyen irányú tanulmányok, a „közép-út” örvén csupán önteltté tesznek. Sztoikusként, szabad akaratomban bízva tehát szinte meggyaláztam az isteni kegyelmet, mintha csak azt hittem volna, hogy amit akarunk, azt a magunk erejéből tesszük, így szoltam hát magamban: távol legyen tőlem az ilyen szentségtörés. Arra jutottam, hogy az ilyesfajta blaszfémia legföljebb egy pogánynál tűrhető meg, ám egy keresztény számára szégyenletes, vagyis a sztoikus filozófiát ettől fogva gyűlöletesnek ítélttem.

Eközben, minthogy túl sok mindenfélét olvastam össze, és amúgy is elegendő lett az egészből, felüdülés végett Matthiolust és Dioszkuridészt⁵ kezdtem forgatni, és máris úgy láttam, hogy nincs a halandók számára fontosabb, mint Isten kegyelmét a növényekben csodálva, kinek-kinek a maga bajában segíteni, emellett pedig a növények gyümölcsseit szedegetni. Arra is ráébredtem, hogy Dioszkuridész ideje óta a növénytan semmit nem fejlődött, hiszen manapság is az általa hagyományozott növényleírásokon, neveken és képeken vitatkozik mindenki, míg erejük, tulajdonságaik, hasznuk és leírásuk tekintetében semmit a korábbi ismeretekhez nem tettek hozzá. Legföljebb a későbbiek még kitálaták az elemi minőségek rendszerét: s a növények minden hatását azóta ezzel magyarázzák. Ám miután körülbelül kétszáz azonos minőségű és fokozatú növényt más és más tulajdonságokat találtam, illetve néhány különböző minőségű és fokozatú növény esetében – tisztán oldott sebgyógyszer formájukban – hatás tekintetében teljes összehangot tapasztaltam, egyre kevesebbre kezdtem becsülni nem a növényeket magukat, az isteni kegyelem eme megnyilatkozásait, hanem a herbáriumokat. És mivel elcsodálkoztam, mennyire bizonytalan az egyes növények hatása, s mennyire nem tudható, melyik mit gyógyít és mire alkalmazható, kutatni kezdtem, vajon létezik-e olyan könyv, amely az orvoslás alapszabályait és törvényeit összefoglalná számomra. Úgy hittem ugyanis, hogy az orvoslást tanítani lehet, és akár a többi mesterséget, rendszerként le lehet írni mint tudományt, vagyis hogy áthagyományozható dolog, nem pedig pusztá adomány. Márpedig ha a medicina tudomány, és a Fények Atyjától származó hasznos ajándék, úgy hittem, meg kell hogy legyenek a maga elméletei és tudománnyal vértezett legfontosabb szerzői is, akiket, mint egykor Besaliélt és Ooliábot,⁶ Isten sugallata szállt meg, így valamennyi betegség okát és lényegét, továbbá a dolgok tulajdonságait is megismerhették. Gondoltam, ugyan kik mások lehetnek e dicső auktorok, mint az orvostudomány legnagyobbjai. Kutatni kezdtem hát, ki lehetett az, aki a növények hasznait, tulajdonságait, alkalmazását és hatását az izsóptól a libanoni cédrusig töviről hegyire leírta volt. Az egyik orvosprofesszor ez irányú kérdésemre azt felelte, hogy Galénoszban vagy Avicennában mindent hiánytalanul megtalálok.

Mivel azonban nem voltam hiszékeny természetű, s miután az ajánlott könyvekben sem leltem a keresett bizonyosságot, némi joggal gyanítani kezdtem, hogy az, aki az orvostudományt teremtette valaha, nem osztja meg velünk mindenkor titkait.

⁵ Dioszkuridész (Kr. u. 1. sz.) az ókor legnagyobb gyógynövényszakértője volt. Pietro Andrea Mattioli (1500–1577) az ő *Peri hülész jatrikész* című gyógyanyagtani művét kommentálta és adta ki nagy sikerű, számos nyelvre lefordított könyvében (*Commentarii in sex libros Pedacii Dioscoridi*, Velence, 1554).

⁶ Bezaleel Mózes unokaöccse volt, aki különösen értett a fémek feldolgozásához (Móz 2.31.). Oholiákkal vagy Ahaliákkal, Ahisamah fiával együtt őt bízta meg Isten a szövetség sátrának és felszerelésének elkészítésével.

A tudás szentélye (Stephanus Mittelspacher: *Alchimia*, Augsburg, 1691)

Így hát szorongva és elbizonytalanodva, s nem tudva, milyen foglalkozást válasszak, az emberek szokásaival, törvényeivel és a fejedelmek kötelességeivel kezdtem foglalkozni. Ám azt tapasztaltam, hogy a jog az emberi hagyományon alapul, tehát bizonytalan, ingatag és igazság híján való. Ha viszont abban, ami emberi, nincs állandóság, nincs tudományos érték, bizonyára haszontalan életet élek, ha időm ember által létrehozott dolgok vizsgálatával töltöm. Végül pedig rájöttem, hogy elég nehéz feladat az is, ha magamat akarom kormányozni, mennyivel zavarosabb és rázósabb ügy hát más javairól és életéről dönteni! Ezért aztán a jogi tanulmányoktól és a mások irányításától is elment a kedvem. Másfelől viszont nem hagyott nyugodni az emberi lét nyomorúsága, és úgy véltem, Isten akarata az, hogy mindenki a lehető legtovább a legtöbbet hozza ki magából. Ekkor hát nagy mohón a természet dolgainak gyönyörűséges megismerésére vettem rá magam, és ahogy a vadállat engedelmessé válik az ösztöneinek, úgy merültem én is, mint aki se lát, se hall, a természettudományba.

Végigolvastam Fuchsius és Fernelius⁷ *Institutióit*, kiknek a segítségével, mint gondoltam, kivonatos formában a teljes orvostudományt áttekinthetem majd. Nevetnem kellett: hát így is kitanulható a medicina, elmélet és az orvostanhallgatóból hasznot húzó tanarak nélkül? Hát a természetes dolgok tulajdonságainak teljes leírása elemi sajátságaik ismertetéséből áll csupán? Elolvastam én kétszer Galénoszt, egyszer Hippokratészt (akinek az *Aforizmáit* szinte fejből megtanultam), a teljes Avicennát, görögöket, arabokat és moderneket – végigolvastam vagy hatszáz könyvet egyvégtében és figyelmesen, kijegyzetelve mindazt a bölcsességet belőlük, amit itt-ott leírásra méltónak találtam. Ám végül, mire átnéztem az összegyűjtött anyagot, rá kellett ébrednem nyomorúságomra – fájhatott is bizony a szívem a befektetett munkáért és a rászánt évekért egyaránt. Hiszen láthattam, valamennyi könyv a maga szabályaival ugyanazt a nótát fújja, s nem ad semmi kézzelfoghatót, semmit, ami az igazság tudásához, vagy a tudás igazságához vezetne.

Eközben azonban, már szinte kezdettől fogva, összevásároltam a kereskedőtől, majd a füvesembertől – vagyis a gyógynövénygyűjtőtől – minden gyógynövényt, hogy legalább egy kicsi mindenből legyen nálam: szülőföldem minden egyes használatban lévő gyógynövényéből szereztem egy példányt, így aztán lassan megtanultam, hogyan ismerjem fel többségüket a külsejükről. Azt is elhatároztam, hogy nemcsak a gyógynövények külsejét és nevét, hanem tulajdonságaikat is mind töviről hegyire megismerem. Csatlakozni akartam hát egy gyakorló orvoshoz, de az orvostudomány elégtelensége, bizonytalansága és tapogatódzása újra és újra szégyennel töltött el.

Megtanultam ugyan bármiféle kórról tudósan vitatkozni, ám még a fogfájást vagy a rühöt sem voltam képes alaposan kikúrálni. Tanúja voltam, hogy még közönséges betegségeket és lázakat sem tud senki biztosan, hozzáértéssel és eredményesen gyógyítani: a súlyosabbakat pedig, amelyek nem szűnnek meg maguktól, többnyire a gyógyíthatatlanok közé kellett sorolnom. Ekkor ébredtem rá, hogy az orvostudomány szélhámos egy találmány, hiszen a rómaiak is ötszáz évig jó egészségben megvoltak nélküle. Rájöttem, hogy a görögök medicinája téves, néhány orvosság próba

⁷ Leonard Fuchs (1501–1566) Galénosz kiadója, orvos, botanikus, *Institutiones medicae* című munkája (1556) a gyakorlati orvostan népszerű összefoglalása volt. Jean Fernel (1497–1558) a francia király orvosa volt, nyelvtudós és logikaprofesszor, szintén a kor orvostudományának egyik nagy klasszikusa.

szerencse alapon ugyanis tudományos módszerek nélkül is hat, míg ugyanazok a gyógyszerek tudományos módszerrel támogatva máskor semmit sem érnek.

Felismerve hát az alkatok különbözőségén alapuló orvosi rendszerek téves voltát és bizonytalanságát, szomorú szívvel kellett felkiáltanom: „Jóságos Istenem, meddig gyötröd még az embereket avval, hogy egy fia igazságot sem adsz iskoláik tudtára? Meddig tagadod még meg a téged vallóktól az igazságot, amelyre pedig manapság minden korábbinál nagyobb lenne a szükség? Örököd leled-e tán Moloch áldozatában? Kívánod-e, hogy a szegények, özvegyek és kisgyermekes élete gyógyíthatatlan kórok nyomorúságos kínjai és reménytelenség közepett érjen véget? Miért engeded hát, hogy családok sora az orvosok bizonytalansága és tudatlansága miatt pusztuljon el?” Arcra borultam, és így szóltam: „Uram, bocsásd meg, ha a felebaráti szeretet túlzásokra ragadt. Irgalmazz, irgalmazz, Uram, zavaros hangoskodásomért. Hiszen magának a jósnak is Te vagy legmélyebb lényege. Ismered jajszavam, s hogy jól tudom, semmi vagyok, semmit sem tudok, semmit sem érek, tehetek vagy birtokolhatok, hogy nyomorult, mezítelen, hiú és tehetetlen vagyok. Adj, adj hát, Uram, tudást teremtményednek, hogy teremtményeidet kiismerhesse, a sort önmagán kezdve, majd a többin folytatva, követve a Te szeretetparancsodat, végül pedig, hogy megismerhessen Téged, a mindent és mindenekfölött valót.”

Midőn pedig a sok fáradozástól és lelki elcsigázottságtól kimerülten ily hevesen imádkoztam, álomféleség lepett meg: láttam a teljes mindenséget az igazság fényében ragyogni. Nem volt egyéb, mint alakatlan, szinte teljes semmiségű káosz. S eközben egy ige zendült meg bennem, és az ige így szólt: „íme, te és mindaz, amit látsz: pusztán semmi vagytok, s bármit teszel is, a semminél is semmibb az a Legmagasabb színe előtt. Ő ismeri csak a lét céljait, te csak önnön üdvöddel törődj.” E képzelgés közepett azonban bensőmben elhatározás fogant, hogy orvos legyek, s hogy olykor maga Rafael szálljon meg engem.⁸

Innét fogva az elkövetkező harminc kemény éven át éjjel és nappal azon dolgoztam, költséget és erőt nem kímélve, hogy a növények és az ásványok ismertetőjegyeit és tulajdonságait kiismerjem, s eközben nem szüntem meg imádkozni, olvasni, kutatni a természetet, tévedéseimmel hadakozni s folytonos kísérleteim eredményeit följegyezni. Végül aztán Salamonnal én is rájöttem: jobbára hiába gyötörtem magam, minden tudomány hiábavalóság a nap alatt, s hiábavaló a kíváncsi kutakodás. Mert akit az Úr Jézus hív a bölcsességre, az, és csak az éri el célját. Ám még, aki a csúcsra jut, az is alig tehet valamit, ha Isten jóakarata nem fénylik föl számára.

Így serdültem tehát föl, lettem férfi, most pedig haszontalan vénember, méltatlan Isten színe előtt: illesse minden dicsőség Őt.

---

⁸ Rafael arkangyal a gyógyítás jelképe. Rőfó-Él annyit tesz: Isten gyógyítója.